

KİTAB-I DEDE KORKUT'UN TRAJEDİSİ

The Tragedy of the Book of Dede Korkut

Muhammet KEMALOĞLU*

Öz

Bu makale, Azerbaycanlı tarihçi ve dilbilimci Adalet Tahirzade'nin 2002 yılında yayımlanan *Kitabi-Dede Qorkud'un Faciası* adlı eserini incelemektedir. Eser, Sovyetler Birliği'nin liderleri İ. V. Stalin, L. P. Beriya ve A. İ. Mikoyan'dan oluşan üçlünün, kadim Oğuz Türklerinin kahramanlıklarını anlatan bu destanı nasıl yasakladığını ve ona karşı acımasız bir propaganda kampanyası yürüttüğünü ortaya koymaktadır. Tahirzade, bu olayı sadece bir sansür vakası olarak değil, aynı zamanda Türk kimliğine yönelik organize bir kültürel soykırım çabası olarak değerlendirir. Kitap, 1951 yılında Azerbaycan ve Türkmenistan'da Dede Korkut'a karşı başlatılan kampanyanın tarihini, yerel komünist liderlerin bu sürece nasıl hizmet ettiğini ve bu trajedinin modern Azerbaycan nesillerinden nasıl gizlendiğini belgelerle sunar. Yazar, eseri, dönemin zorbalığına boyun eğmeyerek Dede Korkut'u ve diğer milli değerleri koruyan yiğit Azerbaycan aydınlarına, özellikle de Hamid Araslı ve Abdülazel Demirçizade'ye ithaf eder. Tahirzade, bu çalışmasıyla, Dede Korkut'un trajedisini bilimsel bir yaklaşımla ele alarak, Sovyet rejiminin ideolojik baskılarının kültürel mirasa verdiği zararı gün yüzüne çıkarmıştır.

Anahtar Sözcükler: Dede Korkut, Adalet Tahirzade, Sovyetler Birliği, Azerbaycan, sansür.

ABSTRACT

This article examines Adalat Tahirzadeh's 2002 work titled *Kitabi-Dede Qorkud'un Faciası* (The Tragedy of the Book of Dede Korkut). The book reveals how the Soviet leadership trio of I. V. Stalin, L. P. Beria, and A. I. Mikoyan banned this ancient epic narrating the heroic deeds of the Oghuz Turks and launched a ruthless propaganda campaign against it. Tahirzadeh views this event not merely as a case of censorship but as an organized attempt at cultural genocide targeting Turkic identity. The book documents the history of the 1951 campaign against Dede Korkut in Azerbaijan and Turkmenistan, the complicity of local communist leaders, and how this tragedy has been concealed from modern Azerbaijani generations. Tahirzadeh dedicates his work to the courageous Azerbaijani intellectuals, particularly Hamid Arasli and Ab-

* Dr., TRT Genel Müdürlüğü, Ankara/Türkiye. E-posta: muhammetkemaloglu@gmail.com.
ORCID: 0000-0001-7542-7517.

dulezel Demirchizade, who resisted the tyranny of the era to protect Dede Korkut and other national values. Through this study, Tahirzadeh sheds light on the devastating impact of the Soviet regime's ideological repression on cultural heritage.

Keywords: Dede Korkut, Adalat Tahirzadeh, Soviet Union, Azerbaijan, censorship.

Giriş

Bu makale, Azerbaycan'da edebiyat ve tarih alanında önemli bir yere sahip olan Adalet Tahirzade'nin, milli kültürel mirasın korunması adına yaptığı kritik bir çalışmayı, *Kitabi-Dede Qorqud'un Faciası* adlı eserini incelemektedir. Bu çalışma, Dede Korkut'un sadece bir edebi eser olmadığını, aynı zamanda Oğuz Türklerinin kimlik ve tarih bilincini taşıyan bir sembol olduğunu vurgular. Tahirzade, bu sembolün 20. yüzyılın ortalarında, Sovyetler Birliği'nin ideolojik baskıları altında nasıl bir hedef haline geldiğini, eserin yasaklanma sürecini ve bu trajedinin arka planını detaylı bir şekilde araştırmıştır. Bu makale, eserin temel argümanlarını, yazarın bu konuyu ele alma nedenlerini ve eserle verilmek istenen mesajı analiz etmektedir.

Stalin Dönemi, Sovyetler Birliği'nde Türk halkları ve onların kültürel mirası üzerinde sistematik bir baskı ve imha projesi olarak işledi. Bu süreç, siyasi ve toplumsal alanların yanında, bilimsel üretimi ve kültürel mirasın aktarımını da derinden etkilemiştir. Özellikle Türkoloji, doğrudan ideolojik kuşatma altına alındı. Bu bağlamda, 1920'lerin sonlarından itibaren birçok Türkolog "Pantürkizm", "burjuva milliyetçiliği" veya "İngiliz ajanlığı" gibi suçlamalarla hapsedildi veya idam edildi. Sovyet arşiv belgeleri, bu süreçte Aleksandr Samoyloviç, Vasili Gordlevski ve Zeki Velidi Togan gibi önde gelen isimlerin nasıl hedef alındığını ortaya koymaktadır. Bu baskılar, bireysel trajedilerin yanı sıra, Sovyet Türkoloji'sinin entelektüel mirasında kalıcı boşluklara yol açmıştır. Baskı projesinin en yoğun yaşandığı dönem, 1937-1938 yılları arasındaki "Repressiya" (baskı) sürecidir. Bu dönemde, İ. K. Hayrullin ve diğerlerinin yayımladığı eserde (2000) belgelendiği üzere, idam ve sürgün gibi ağır cezalar, OGPU ve Troyki gibi özel yargı organları aracılığıyla yaygın bir şekilde kullanılmıştır. Bu baskılar, Türk halklarının milli ve manevi değerlerini hedef almıştır. Ülker Yakar'ın makalesi (2018), Azerbaycan örneği üzerinden bu politikaları ayrıntılı olarak ortaya koymaktadır. Dil politikaları da bu sürecin etkili araçlarından biriydi. 1920'lerde başlatılan alfa-be reformları ile önce Arap alfabesi terk edilerek Latin harflerine, 1930'ların sonlarında ise Kiril alfabesine geçiş zorunlu hale getirildi. Bu geçişler, halkların geçmiş edebî miraslarına ulaşmasını zorlaştırdı, yazılı kültür sürekliliği-

ni kesintiye uğrattı ve kolektif kimlik algısını zedeledi. Baskı, sadece insanları değil, edebî eserlerdeki kurgusal karakterleri bile hedef alacak kadar ileri gitmişti. Ahmet Buran'ın (2010) makalesinde, Sovyet yöneticilerinin Hüseyin Cavid'in *Şeyda* piyesindeki Gara Musa ve C. Cabbarli'nın *Od Gelini* ve *Aydın* eserlerindeki Gültekin gibi karakterleri yargıladığını belirtmektedir. Celal Gasimov'un çalışmaları (1998, 1999), bu tür yargılamaların geleneksel değerlerin ve kültürel hafızanın silinmesine yönelik bir çabanın parçası olduğunu göstermektedir. Bu kaynaklar, Sovyet rejiminin Türk halklarına yönelik baskısının, sadece siyasi değil, aynı zamanda kültürel bir imha projesi olduğunu net bir şekilde ortaya koymaktadır.

Adalet Tahirzade, *Kitabi-Dede Qorqud'un Faciası* (2002) adlı eserinde, 1951 yılında Azerbaycan'da ve Türkmenistan'da *Dede Korkut Kitabı*'na karşı alınan kararları, Sovyetler Birliği'nin totaliter rejiminin bir yansıması olarak ele almaktadır. Yazar, bu dönemi, Stalin'in "gerçek Allah'a karşı savaş ilan etmiş, 'Baş Allah'a' dönüştüğü" bir zaman olarak tasvir eder ve onun ağızından çıkan her cümlemin "Kur'an ayeti gibi ezberlenip, ülkenin kanun maddesi yerine kullanıldığını" belirtir (Tahirzade, 2002: 5). Kitabın vurguladığı en önemli noktalardan biri, rejimin halk üzerindeki mutlak kontrolüdür. 1951 yılında yapılan seçimler, Komünist rejiminin "Baş Allah" olarak nitelendirdiği Stalin'e ve onun maiyetindeki "küçük tanrılara" olan "sarsılmaz yek dilliği" gösterme amacını taşır (2002: 5). Gazetelerin, yazıları Stalin'in portreleri ve "ayetleri" ile doldurarak onun mutlak liderliğini propaganda etmesini, yazar "kılıç komünistleri"nin halkı bu ideoloji çerçevesinde düşünmeye zorlamasıyla ilişkilendirir (2002: 8). Bu dönemde bilimsel çalışmalar da ideolojik baskının hedefi haline gelmiştir. Yazar, Stalin'in bir yıl önce yayımlanan *Marksizm ve Dilbilim* adlı eserinin, tüm beşeri bilimlerin gelişimini belirleyen bir "kurtarıcı" olarak kutlandığını belirtir. Bu bağlamda, yerel lider Mircafer Bağırov gibi isimlerin, genetik, sibernetik ve hatta "Abşeronda toy adetleri" gibi konuları "bilimsel ve pratik değerden yoksun" olarak nitelemesini (2002: 8) alaycı bir dille eleştirir. Bu baskı sürecinin doruk noktası, Mircafer Bağırov'un, 24 Mayıs 1951'deki Azerbaycan Komünistleri 18. Kurultayı'nda yaptığı konuşmadır. Bu konuşmada Bağırov, *Dede Korkut Kitabı*'nı "tamen milliyetçilik zehriyle dolu" ve "kardeş Gürcü ve Ermeni halklarına karşı yazılmış zararlı, halka karşı bir kitap" olarak niteler (2002: 10). Bu konuşmanın ardından, 5 Mayıs 1951'de *Edebiyyat Qazeti*'nde, Azerbaycan Yazarlar Birliği'nin bir toplantı raporu yayımlanır. Bu raporda, Dede Korkut destanının "Azerbaycan halkı için yabancı bir hayat tarzını" yansıttığı ve içeriğinin "yağmacılık ve baskıncılıkla meşgul olan, Transkafkasya halklarına karşı

düşmanlık ve dinî fanatizmi körükleyen Oğuz hanları ve beyleri” hakkında olduğu iddia edilir (2002: 13).

Tahirzade, Cafer Hendan’ın 17 Ağustos 1951’de yayımlanan makalesine atıfta bulunarak, onun sadece destanı hedef almadığını, aynı zamanda Abdülazel Demirçizade, Hamid Araslı, Mikayıl Rafili ve Firdun Qasımzade gibi aydınların bu konuda “hatalarından nasıl uzaklaştıklarını” halka açıklamasını talep ettiğini belirtir (2002: 21). Benzer şekilde, Maarif Nazırı M. Elekberov, Dede Korkut’un “feodal-patriyarkal hayatı idealize etmesi” ve “kardeş Ermeni ve Gürcü halklarına düşmanlık yayması” nedeniyle okul kitaplarından çıkarıldığını ve adı geçen profesör ve doçentlere “kaliteli eserler yazma” görevinin verildiğini bildirir (2002: 21). Tahirzade, *Edebiyyat Qazeti*’nin 7 Ağustos 1951 tarihli sayısında yayımlanan ve Zeynal Halil’in şiirine yapılan eleştiriye de aktarır. Gazete, şairin şiirinde “Sovyet şairine yakışmayan kibir ve ciddiyetsizlik” olduğunu itiraf eder ve “somut olmayan, gerçekçi olmayan” dizelerin sosyalist realizmin ana yöntemine aykırı olduğunu belirtir. Gazete, gelecekte “yüksek ideolojik ve sanatsal açıdan dolu eserler” yayımlayarak “hatasını” düzeltteceğini taahhüt eder (2002: 24). Bu olay, doğal insani duyguları ifade eden şiirlerin gazete sayfalarından kaldırılmasına ve sadece siyasi içerikli, komünistleri öven eserlerin yayımlanmasına yol açmıştır. Tahirzade, bu durumun, “mankurt komünist aydınların” yaratılmasıyla sonuçlandığını, onların korkuyla hareket ettiğini ve günümüzde de bu mirasın etkilerinin devam ettiğini belirtir.

Adalet Şerif oğlu Tahirzade

Adalet Şerif oğlu Tahirzade, Azerbaycan’ın tarihi ve kültürel mirasına önemli katkılar sunmuş çok yönlü bir akademisyendir. Filoloji alanında yükseköğrenimini tamamlamış ve 1983’te filolojik bilimler namzedi unvanını almıştır. Kariyeri boyunca Azerbaycan Bilimler Akademisinde çeşitli görevler üstlenerek araştırma ve yayıncılık faaliyetlerini sürdürmüştür. 1992-1993 yılları arasında eğitim bakanı yardımcısı olarak bağımsız Azerbaycan’ın milli eğitim müfredatının temellerini atmış ve çok sayıda ders kitabının hazırlanmasına öncülük etmiştir. Bakü Avrasya Üniversitesinde profesör unvanıyla akademik çalışmalarına devam eden Tahirzade, özellikle unutulmuş Azerbaycan klasik eserlerini Arap alfabesinden Latin alfabesine çevirerek kültür dünyasına kazandırmıştır. Bu çalışmalar, Haşim Bey Vezirov ve Hacı İsmail Bey Kutkaşanlı gibi önemli yazarların eserlerini içermektedir. Ayrıca, Azerbaycan Halk Cumhuriyeti döneminin parlamenterleri ve 1930’lu yıllarda sürgün edilen aydınlar üzerine biyografik araştırmalar yapmıştır. Akademik kariyeri boyunca 39 kitap ve yaklaşık 500 bilimsel makale yayımlayan Ta-

hırzade, üretken bir bilim insanı olarak öne çıkmaktadır. Necef Necefov ve “Altın Kalem” gibi prestijli ödüllere layık görülmesi, onun entelektüel başarılarının bir göstergesidir. Adalet Tahirzade, Azerbaycan’ın milli kimliğinin inşasında ve tarihi bilincin pekiştirilmesinde kritik bir rol oynamıştır.

“Dede Korkut’a Ölüm Hükümü”

Adalet Tahirzade, eserinde Dede Korkut’a karşı başlatılan kampanyayı, sadece bir edebi eserin yasaklanması olarak değil, bir medeniyetin ve kimliğin inkârı olarak tanımlar. Yazar, bu kampanyanın, 24 Mayıs 1951’de Azerbaycan’da ve 14 Ağustos 1951’de Türkmenistan’da “Dede Korkut’a ölüm hükümü” okunmasıyla başladığını belirtir (2002: 25). Bu kararın arkasında, Sovyetler Birliği’nin üç güçlü ismi, Stalin, Mikoyan ve Beriya’nın olduğu vurgulanır. Tahirzade, bu kararın uygulanmasında ise, “istedikleri efendiye ve istedikleri mezhebe hizmet etmeye hazır” olan yerel komünist liderlerin rolüne dikkat çeker (2002: 5, 7, 12, 25). Tahirzade, diğer yandan Türkmenistan’daki baskının Azerbaycan’dakinden daha sert olduğunu, Meti Köseyev ve Baymuhammed Karriyev gibi vatansever akademisyenlerin “halk düşmanı” ilan edilerek hapsedildiğini ve işkence gördüğünü belirtir (2002: 27).

Tahirzade, eserin kaleme alınma nedenini, Dede Korkut’un baskı ve yasaklanma tarihinin modern Azerbaycan nesilleri tarafından bilinmemesi olarak açıklar. Bu konunun, ne üniversite ne de ortaokul ders kitaplarında yer almadığına işaret ederek, bu bilginin bir boşluğu doldurmak amacıyla yazıldığını belirtir: “Bu boşluğu doldurmak için elinizde tuttuğunuz bu kitapçayı okuyucularımıza armağan etmeye karar verdik.” (2001: 12). Yazar, bu sessizliğin, Sovyet rejiminin Türk aydınlarına yönelik uyguladığı kültürel ve tarihi yok etme politikasının bir sonucu olduğunu vurgular.

Kitabın en önemli bölümlerinden biri, baskıya karşı duran ve Dede Korkut’u koruyan aydınların hikâyesidir. Tahirzade, bu direnişin, “insanların kordudan titrediği o amansız cellatlara” bile boyun eğmeyen Hamid Araslı ve Abdülazel Demirçizade gibi alimlerin varlığıyla mümkün olduğunu ifade eder. Onların, hapis cezalarını göze alarak Dede Korkut’un tamamen yok edilmesini engellediklerini belirtilir. Yazar, bu iki aydını, “Kendi aslımı, kendi kökümü inkâr etmem” diyerek ölümü şerefsiz bir hayata tercih eden Dede Korkut kahramanı Kazan Han’a benzetir. Bu benzetme, milli kimlik ve onur mücadelesi arasındaki derin bağı vurgular (2002: 3).

Tahirzade, 1951 yılının siyasi atmosferini, “Faşist Hitler’i yenen, mağlup eden faşist Stalin’in dönemi” olarak nitelendirir. Yazar, Komünist Parti’yi Marks ve Engels’in yarattığı “Çoktanrılı Komünizm Dini” olarak tanımlar. Bu

dinin, kendine uymayan her düşüncüyü “küfür” saydığını ve karşı çıkanları yok ettiğini belirtir. Bu ideolojinin, “sağlıklı düşüncüyü kabul etmeyen” ve “rakiplerini öldürerek susturmaya çalışan” bir cehalet ideolojisi olduğu vurgulanır. Makale, bu ideolojinin, özellikle Türk halklarına yönelik baskılarını, kültürel ve tarihi bağlarını koparma amacını açıkça ortaya koyar. O dönemde Komünist Parti, Dede Korkut gibi milli değerleri, bu yeni dinin yayılmasının önündeki bir engel olarak görmüştür (2002: 5). Tahirzade’ye göre, komünist rejim, halk üzerinde tam bir kontrol sağlamayı amaçlamıştır. Bu kontrol, seçimlerde neredeyse yüzde yüzlük bir “yek dillik” ile kendini gösterir. Örneğin, Azerbaycan’da 1.725.600 seçmenden sadece 135’inin sandığa gidemediği belirtilir (2002: 7) Yazar, bu durumu, “komünist ilahların ve kahinlerin kendi kullarıyla birlikte ibadetinin büyük bir başarıyla tamamlandığı” (2002: 5) şeklinde ironik bir dille ifade eder. Bu ibadet, rejim ve halk arasında tam bir bütünlük olduğu izlenimini vermeyi amaçlar. Gazetelerin, bu “ibadet”in sonuçlarını göze çarpmayan bir köşede, gürültü patırtı olmadan yayımlaması, bu durumun sıradan bir olay haline geldiğini gösterir.

Yazar, rejim propagandasının absürtlüğüne de dikkat çeker. *Kommunist* gazetesinin 1 Ocak 1951 tarihli sayısındaki bir fotoğrafı örnek gösterir. Bu fotoğrafta, petrol işçilerinin denizin ortasındaki iskelede ne kadar “mutlu” oldukları, birinin saz çaldığı, diğerlerinin bu “muhteşem müzikten keyif aldıkları” (2002: 7) tasvir edilir. Tahirzade, bu tür imgelerin, rejimin halkın “sonsuz sevinç içinde” olduğuna dair yaydığı yalanları temsil ettiğini belirtir. Eserde, Stalin’in 1950 yılında yayımlanan *Marksizm ve Dilbilim* adlı eserinin, tüm insani bilimler üzerinde nasıl bir baskı kurduğu anlatılır. Yazar, bu eserin, Sovyetler Birliği’nin her köşesinde bir “kurtarıcı” olarak görüldüğünü ve tüm bilimsel çalışmaların bu eserin “hükümlerine” uygun hale getirildiğini belirtir. Bağırov’un, “Abşeron’daki düğün gelenekleri” gibi bilimsel önemi olmayan konuların araştırılmasına izin verilerek “milli bilimi geliştirmek”ten gururla bahsetmesi, rejimin bilimi ne kadar çarpıttığının bir göstergesidir. Yazar, bu durumu “sağlıklı beynin, doğru düşüncenin, gerçek bilimin alay konusu olması” olarak niteler ve bu alaya uymamanın “boğulmakla” sonuçlanabileceğini vurgular. Ayrıca, 1951’de Jdanov’un *Zvezda ve Leningrad* dergilerini eleştirmesinin, yeni “halk düşmanlarının” avını başlatmak için bir “sinyal” olarak kullanıldığına dikkat çeker. Gazete ve dergilerin sürekli “halk düşmanlarını” ortaya çıkarması, rejimin gücünü korumak için kullandığı bir araçtır (2002: 8).

Kitapta, 1951 yılında ülkenin tamamında “yek dillik” ve “tek tip düşünce”nin hâkim olduğunu belirtilir. Herkesin sadece “Bolşevikçe” düşündüğü

ve “sosyalizmin zaferi” için çalıştığı anlatılır. Ancak yazar, bu tek tipleşmenin arkasındaki gerçeği, yani total bir korku ortamını ortaya koyar. “Ata oğuldan, kardeş bacıdan, bacı anneden bile çekiniyor” sözleriyle, en mahrem ilişkilerin bile bu korkuyla zehirlendiğini belirtir. Tahirzade, rejimin halkı bu “total korkuyla” yönettiğini, üst düzey liderlerin bile birbirlerinden korktuğunu ifade eder. Bu durum, yerel kahinlerin, Moskova’daki liderlerin en itaatkâr köleleri olmalarına rağmen, halkın en acımasız cellatları haline geldiğini gösterir. Akademisyen Heyder Hüseyinov’un trajik intiharı, bir kahinin öfkesinin nelere yol açabileceğini acı bir şekilde örnekler (2002: 12). Bu korku atmosferinde, Bağırov 24 Mayıs 1951’de Komünist Parti’nin 18. Kurultayında kürsüye çıkarak, Dede Korkut’un “zararlı, halka karşı bir kitap” olduğunu ilan eder ve onu “soyguncu ve katil Oğuz kabilelerinin hakim sınıfını öven, milliyetçi zehirle dolu, Müslüman olmayan Gürcü ve Ermeni halklarına karşı yazılmış” bir eser olarak damgalar. Bu konuşma, yazara göre, “Komünistlerin Kitab-ı Dede Korkut’a verdikleri ölüm hükmüdür.” (2002, 12).

Tahirzade, Bağırov’un bu konuşmasının aslında Moskova’dan gelen bir emir olduğunu belgelerle ortaya koyar. Yazar, Sovyetler Birliği’nde Rusça yayımlanan *Dede Korkut Kitabı*’nın Beriya’nın dikkatini çektiğini ve özellikle Gürcüleri ilgilendiren bazı kısımların onu öfkелendirdiğini belirtir. Bu öfkenin Stalin’e kadar ulaştığı ve kararın Moskova’da alındığına dair iddialarını sunar. Tahirzade, kararı ilk olarak Moskova’ya Anastas Mikoyan’ın ilettiğini, çünkü Mikoyan’ın Ermenilerle olan geniş ağı sayesinde olaylardan en önce haberdar olduğunu iddia eder. Bağırov’un konuşmasında Dede Korkut’ta adı bile geçmeyen “kardeş Ermeni halkının” haklarını korumaya çalışması, bu kararın arkasındaki Ermeni-Gürcü lobisinin varlığını kanıtlar niteliktedir. Böylece, Dede Korkut’a karşı başlatılan bu kampanyanın, sadece ideolojik değil, aynı zamanda etnik temelli olduğu ortaya konur (2002: 12).

Kitapta, Dede Korkut’un “parti ve halkın yek dillliği” sayesinde Azerbaycan’da “ifşa” edildiği ve bu konuda Moskova’ya rapor verildiği belirtilir. Azerbaycan Komünist Parti kâtibi Hasan Hasanov’un, *Pravda* gazetesinde 7 Temmuz’da yayımlanan yazısında, Dede Korkut’un “ kardeş halklara karşı milli ayrımcılık ve düşmanlık ruhu taşıdığı” yönündeki parti görüşünü açıkça ifade ettiği aktarılır. Bu, kitabın komünist rejim tarafından neden tehlikeli görüldüğünün resmi bir açıklamasıdır. Hasanov, aynı yazıda, Sovyet Yazarlar Birliği’nin Dede Korkut hakkında toplantı yapmak istediğini ancak “Azerbaycan KP Merkez Komitesi’nin böyle bir girişime kesin olarak karşı çıktığını” belirtir. Yazar, bu durumun, Dede Korkut’u yok etmeye çalışanların bizzat komünistler olduğunu ve bu sözlerin Merkez Komitesi katibinin ağızından

çıkmasının önemini vurgular (2002: 18, 21-22). Bu süreçte *Literaturnaya Qazeta*'daki "Halka Zıt Bir Kitap Hakkında" başlıklı makalede, filoloji doktoru Cafer H. Hacıyev ve filoloji adayı Mirzağa Kuluzade'nin kaleminden, Dede Korkut'a yönelik en acımasız iftiralar aktarılır. Makalede, eserin kahramanlarının feodal beyler olduğu, talan ve yağmacılıkla zenginleştikleri ve "kafirlerin" (Ermeni ve Gürcülerin) kanını akıttıkları iddia edilir (2002: 17). Yazar, Cafer Hendan'ın "Azerbaycan Edebiyat Eleştirisinde İdeolojik Saflık Uğruna" başlıklı makalesinde Dede Korkut'a yönelik tüm küfürleri kendisinin yazdığının anlaşıldığını belirtir. Hendan, bu destanı bir "halk yaratımı örneği" olarak görmez, zira ona göre bu destan "komşu halklara karşı derin bir nefret" içermektedir. Destanın kahramanlarının "kafirlerin" kanını akıtıp, esirlere eziyet etmekten ve şehirleri yakıp yıkmaktan zevk aldığını iddia eder. Hendan, hatta destanın dini öğeler (namaz kılmak, dualar etmek, kiliseleri yıkıp camiler inşa etmek) içerdiğini belirterek Sovyet ideolojisine tamamen zıt olduğunu vurgular.

Moskova'daki liderleri ve Bakü'deki "kahini" en çok rahatsız eden şey, 1937-49 katliamlarından sonra bile halkta milli duyguların ölmemesi ve milli maneviyatın yeniden canlanmasıdır. *Literaturnaya Qazeta*'nın 1 Ağustos 1951'deki başyazısında, "Azerbaycan'daki bazı edebiyat eleştirmenleri, yazarları ve eleştirmenleri burjuva milliyetçiliğinin izinden giderek zararlı ve gerici Dede Korkut eserini halk destanı olarak göstermiş ve aşırı derecede övmüşlerdir" diye yazar. Dede Korkut'un tehdit altında darmadağın edilmesi, aydınları klasik mirası araştırmaktan alıkoymuştur. Artık "feodal", "milliyetçi" veya "pantürkist" damgası yemekten korkan yazarlar, tartışma yaratmayacak, zayıf ve ikiyüzlü metinler kaleme almak zorunda kalmıştır (2002, 24). Hatta Şeyh Nizami, Seyyid Nesimi, Şah İsmail Hatayi, Fuzuli gibi büyük şahsiyetler hakkında yazmak bile tehlikeli hale gelmiştir (2002: 23). Sanatçılar eleştirilmeden övülemez hale gelmiş olup eserlerindeki "çelişkiler" mutlaka gösterilmek zorunda kalmıştır. Bu süreç, "karnını korumak için beynini feda eden", "büyüklerin" eteğine yapışan bir mankurt komünist aydın nesli yetiştirmiştir. Tahirzade, günümüzde parlamentodaki kolayca kontrol edilen ve iktidara yaltaklık eden aydınların bu acı mirasın bir sonucu olduğunu belirtir.

Tahirzade eserinde, Dede Korkut'a karşı yürütülen kampanyanın sadece Azerbaycan ile sınırlı kalmadığını, Türkmenistan'da da uygulandığını belgelerle ortaya koyar. Sovyetler Birliği'nde Rusça yayımlanan ilk baskısı (Bakü, 1950), Stalin-Beriya-Mikoyan üçlüsünün gazabına uğramıştır. Dede Korkut'taki Oğuzların "kötü dinli" komşularına (Gürcüler ve Ermeniler) savaş-

lardaki üstünlüğü ve esir alınan Gürcü kızlarına şarap sundurulması gibi olaylar, bu üçlünün “onurunu” zedelemiştir (2002: 25). 1951’in sonunda Azerbaycan’da başlayan kampanya, sonrasında Türkmenistan’a da sıçramıştır. Kremlin’den gelen sert talimatla, 14 Ağustos 1951’de Aşkabat’ta altı makale yayımlanmıştır. Türkmenistan Komünist Partisi Merkez Komitesi’nin kararıyla Dede Korkut, “zararlı”, “halka karşı” ve “milliyetçilikle zehirlenmiş” olarak ilan edilmiş ve yasaklanmıştır (2002: 25).

Azerbaycan ve Türkmenistan’daki komünist liderlerin (Mircefer Bağırov, Hasan Hasanov, O. Şihmuradov, S. Babayev) verdikleri demeçler, içerik olarak aynıdır. Tahirzade, bunun nedeninin bu “kâhinlere” aynı merkezin, yani Kremlin’in talimat vermesi olduğunu vurgular. Türkmenistan’da Dede Korkut yasağı tam 36 yıl sürmüştür. Bu da Azerbaycan’dakinden altı kat daha uzun bir süreye tekabül etmektedir (2002: 25). Aşkabat’ta “aydın aktivistlerin toplantısında” ve Türkmenistan Komünist Partisi Merkez Komitesi’nin plenumunda (Aralık 1951) Korkut Ata’ya yönelik saldırılarda Azerbaycan’dakinden farklı bir durum ortaya çıkmıştır. Tahirzade, bu toplantılarda “Türkmen halkına düşman olan Dede Korkut’un” yok edilmesinde Rus “Korkut uzmanlarının” da katıldığı uluslararası bir ekibin aktif rol oynadığını belirtir: O. Şihmuradov, A. Zarutskiy, Q. Qurbansahadov, E. Tağankova, Ö. Mammedniyazov, O. Cumayev. Ayrıca bu konu Türkmenistan’da komünistlerin en yüksek düzeydeki çeşitli toplantılarında birkaç yıl boyunca defalarca tartışılmıştır (2002: 25). Bu toplantılarda komünistler, *Dede Korkut Kitabı*’nı Türkmenistan’da yayımlayan, onun hakkında araştırmalar yapan veya genel olarak eski Türkmen folkloruyla meşgul olan Mati Kösayev, Baymammed Karriyev, O. Abdalov, A. Kekilov gibi seçkin vatansever bilim adamlarını lanetleyerek “halk düşmanı” ilan etmişlerdir. Onların cezalandırılmasını oybirliğiyle talep etmişler ve bu talebin tüm Türkmen halkının isteği olduğunu beyan etmişlerdir. (Yazar, Bakü’deki tartışmalarda bilim adamlarını “halk düşmanı” ilan etmek isteyenlerin çıkmadığına dikkat çeker). *Türkmenistan Komünisti* dergisi (1953) bu durumu, “Bu halk düşmanları, halka karşı kanlı bir destan olan Korkut Ata destanının uzun süre propagandasını yapmışlar” şeklinde özetlemiştir.

Yazar, en dehşet verici durumun, Türkmenistan’da sadece Korkut Ata destanının ortadan kaldırılmasıyla yetinilmemesi olduğunu vurgular. Adları anılan Türkmen bilim adamlarının yayımladıkları destanlar ve Türkmen edebiyatının klasikleri olan eserlerin de yasaklandığını belirtir (2002: 27). Bu durum, yazarın ifadesiyle, Türkmenleri milli köklerinden ve maneviyatlarından zorla koparmak için devlet düzeyinde uygulanan bir Apartheid siyase-

tinden başka bir şey değildir. Tahirzade, normal insan düşüncesine ve ahlakına sığmayan bu davranışa komünistlerin hiçbir zaman bir mazeret bulamayacağını savunur. Türkmenistan’da yaratılan psikolojik-politik atmosfer o kadar baskıcıydı ki, adı geçen bilim adamlarının hepsi kendi “suçlarını” kabul etmek zorunda kaldılar. Ancak, Bakü’de Hamid Araslı ve Abdülazel Demirçizade dehşetli bir gerilim ve sarsıntı içinde, kelimenin tam anlamıyla ölümle yaşam arasında yaşasalar da, iktidarın tehditleri karşısında bir adım bile geri çekilmediler, “Dede Korkut” aleyhine tek bir kelime bile yazmadılar. Bu direnişin aksine, B. Karriyev ve M. Kösayev 1952’de tutuklandılar ve işkenceli sorgusuzmadan sonra mahpus hayatlarını trajik bir şekilde sonlandırdılar. Tahirzade, Azerbaycan bilim adamlarına karşı çok sert davranılsa da canlarına kıyılmadığını adalet namına belirtir (2002: 27).

Tahirzade, aydınların mürekkebinin, şehitlerin dökülen kanıyla tartıldığında daha ağır geldiğini belirterek, onların fedakârlığını vurgulamıştır. 1991 Ağustos darbesi sırasında Bakü’de yaşananları anımsatarak, Azerbaycan aydınının o yıllarda nasıl bir ölüm kalım mücadelesi verdiğini anlatır. Hamid Araslı ve Abdülazel Demirçizade, Dede Korkut ile ilgili tüm suçlamaların ağırlığını altı yıl boyunca omuzlamış ancak bu dehşet verici dönemde destana karşı tek bir kelime bile sarf etmemişlerdir. Bu, dönemin yazılı olmayan kurallarına aykırı bir davranıştı. Demirçizade, basına çıkmaya zorlandığında, “Yolumuzu Stalin öğretisi aydınlatıyor” başlıklı bir makale yazsa da Dede Korkut’a hakaret etmekten kaçındı; sadece Stalin’i överek durumu idare etti. Hamid Araslı ise hiçbir şey yazmamıştır. Tahirzade, bu onurlu insanların imzalarının şerefini korumayı başardığını ve üniversite rektörünün ısrarlı taleplerine rağmen “suçlarını” itiraf etmediklerini belirtir.

1953’te Stalin’in ölümüyle birlikte atmosfer değişmeye başladı. 1956’da “vatan hainleri” aklanmaya başladılar. Azerbaycan’da Bağirov’un yerine geçen İ. Mustafayev, Dede Korkut için minnettar kalan bilim adamlarına, “Gidin, gerçeği yazın, kimseden korkmayın!” diyerek destek verdi. Bu gelişmenin sonucunda, 26 Mart 1957’de *Komünist* gazetesinde Hamid Araslı, Abdülazel Demirçizade, Memmed Arif ve Memmedhüseyn Tehmmasib (Tahirzade, 2002: 11) tarafından imzalanan, “Dede Korkut Destanları” adlı çok büyük bir makale yayımlandı. Bu makale, altı yıl boyunca tutsak kalan *Dede Korkut Kitabı*’na okunan bir “beraat” hükmüydü. Yazarlarının büyük sevinç ve gururla kaleme aldığı bu yazı, adaletin, namusun, gerçeğin ve vicdanın yalan ve zulüm üzerindeki görkemli zaferini simgeliyordu. Makalede, Bağirov’un iddialarının Marksizm-Leninizm’e (2002, 8, 10, 19, 23) zıt olduğu vurgulandı ve destanın dilinin Azerbaycan diliyle olan güçlü bağlantısı kanıt-

landı. Bu makaleyle *Kitab-ı Dede Korkut*'un Azerbaycan'daki 6 yıllık yasağına son verildi. Kısa bir süre sonra Bakü'de Dede Korkut'a beraat kazandıran bir bilimsel konferans düzenlendi. Türkmenistan'da ise bu aklanma süreci daha uzun sürdü, ancak 1987'de Saparmurat Niyazov'un "Korkut Ata" ve diğer Türkmen destanlarına karşı uygulanan yasakların haksızlığından ilk kez bahsetmesiyle konu yeniden araştırmalara dâhil edildi.

Tahirzade, Dede Korkut'un Azerbaycan ve Türkmenistan'da yasaklanmasının, Komünist Parti'nin Türk halklarına karşı yürüttüğü Apartheid siyasetinin en çarpıcı örneklerinden biri olduğunu belirtir. Bir Apartheid siyaseti, bir etnik grup veya ırkın, diğer etnik gruplara veya ırklara göre siyasi, sosyal, kültürel ve ekonomik alanlarda daha üstün kabul edildiği ve diğer grupların haklarının kısıtlandığı sistematik bir ayrımcılık politikasıdır. Bu terim, özellikle Güney Afrika'da uygulanan ırk ayrımcılığı rejimini tanımlamak için kullanılmıştır. Bu bağlamda "uygulanan bir Apartheid siyaseti" terimi, Sovyetler Birliği'ndeki Türk halklarına yönelik politikaların, Güney Afrika'daki ırk ayrımcılığına benzer şekilde sistematik ve baskıcı olduğunu ifade eder. Stalinist rejim, Türk halklarının kendi kültür ve kimliklerini koruma çabalarını "milliyetçi" ve "Pantürkist" gibi suçlamalarla bastırmıştır. Dil, tarih ve kültürel miras üzerinde uygulanan bu politikalar, Türk halklarını Rus kültürü altında konumlandırarak bir tür "kültürel Apartheid" yaratmıştır. 26 Mart 1957'deki makalede verilen söz, bilim adamları tarafından tutulmuş; Hamid Araslı destanın yeni bir baskısını hazırlayıp yayımlamış, onu ders kitaplarına dahil etmiş, Abdülazel Demirçizade ise destan hakkında önemli bir monografi ve makaleler kaleme almıştır. Bu aydınlar ve onların takipçileri, Dede Korkut'u yeni yayınlarda, üniversite amfilerinde ve bilimsel araştırmalarda yaşatmaya devam etmişlerdir. Yazar, bu sayede "Azerbaycan aliminin erdemıyla Dedem Korkut yeniden boyladı, söz söyledi!" diyerek yazısını sonlandırır (Tahirzade, 2002: 30).

Sonuç

Adalet Tahirzade'nin eseri, sadece bir edebi trajedinin kronolojik kaydı olmanın ötesinde, Türk dünyasının kültürel direnişinin bir manifestosudur. Bu kitap, 1951 yılında Sovyet rejiminin Türk halklarını tek tipleştirme ve millî kimliklerini yok etme politikalarına karşı, Dede Korkut destanının nasıl bir manevi kalkan görevi gördüğünü derinlemesine ve belgelerle gözler önüne serer. Tahirzade, bu eseriyle, Oğuz Türklerinin yüzyıllardır taşıdığı kahramanlık, onur, vatanseverlik ve bağımsızlık gibi temel değerlerini koruma çabasını incelerken, bu mücadelenin ne kadar zorlu ve acımasız olduğunu tüm çıplaklığıyla gösterir. Dede Korkut, komünist rejiminin "tek tip insan"

yaratma çabalarına karşı, milli ruhun ne kadar güçlü, esnek ve bükülmez olduğunu kanıtlayan bir simge haline gelmiştir.

Tahirzade, eserinde, aydınların yaşadığı zulmü, korkuyu ve baskıyı tüm gerçekliğiyle ortaya koyarken, bu zorlu koşullara rağmen direnen kahramanlara hak ettikleri değeri vermekten çekinmez. Dönemin Azerbaycan lideri Mircafer Bağirov ve onun Moskova'daki destekçileri Stalin, Beriya ve Mikoyan tarafından yürütülen acımasız baskı kampanyası, binlerce aydının kariyerine, hatta hayatına mal olmuştur. Ancak Tahirzade'nin özellikle vurguladığı üzere, bu baskılar karşısında yılmayan, eğilmeyen ve bükülmeyen iki isim öne çıkar: Hamid Araslı ve Abdülazel Demirçizade. Onların sergilediği onurlu duruş, yalnızca Dede Korkut'un değil, aynı zamanda Azerbaycan'ın bilim ve düşünce dünyasının da kurtarıcısı olmuştur. Bu iki bilim insanı, ölüm tehditlerine ve toplumsal dışlanmaya rağmen destan aleyhine tek bir kelime bile yazmamış, aksine onu savunmaya devam etmiştir. Tahirzade, onların bu cesaretinin, gelecek nesillere milli değerlere sahip çıkmanın ve zorbalığa boyun eğmemenin önemini öğütleyen güçlü bir miras bıraktığını belirtir.

Kitabın en önemli katkılarından biri, Dede Korkut çalışmalarına getirdiği yeni bir perspektiftir. Bu kitap, destanı yalnızca bir edebi eser ya da folklorik bir metin olarak değil, aynı zamanda siyasi ve ideolojik baskılara karşı bir direniş sembolü olarak ele alır. Tahirzade, destan üzerine 1951 yılında başlatılan ve 1957'ye kadar süren yasaklama sürecini tüm detaylarıyla belgeler. Özellikle Türkmenistan'da yasağın 36 yıl gibi çok daha uzun bir süre devam ettiğini ve oradaki bilim insanlarının hapis ve işkenceye maruz kaldığını göstererek, komünist rejiminin Türk dünyasına yönelik topyekûn bir kültürel saldırı başlattığını kanıtlar. Bu bilgiler, klasik Dede Korkut çalışmalarında genellikle atlanan veya yeterince vurgulanmayan önemli tarihsel verilerdir. Tahirzade'nin kitabı, bu karanlık dönemi gün yüzüne çıkararak, halkın hafızasını tazelemeyi ve genç kuşakları kendi kökleri ve manevi değerleriyle buluşturmayı amaçlamıştır.

Kaynakça

- Buran, Ahmet (2010). "Bir Anti-Homosovyetikus: Bahtiyar Vahapzade". *Erdem*, 57: 9-19.
- Gasimov, Celal (1998). *Repressiyadan Deportasiyaya Doğru*. Bakü: Mütercim.
- Gasimov, Celal (1999). *Yaddaşın Berpası*. Bakü: Mütercim.

Hayrullin, İ. K. vd. (2000). *Tataristan'da Seyasi Repressiya Korbannarının Xetir Kitabı*. Kazan.

Tahirzade, Adalet (2002). *Kitabi-Dede Qorqud'un Faciası*. Bakü: Kür Neşriyatı.

Yakar, Ülker (2018) “1920-1930 Yıllarında Azerbaycan'ın Milli ve Manevi Değerlerine Karşı Sovyet Rusya Tarafından Yürütülen Asimilasyon Siyaseti”. *Vakanüvis Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, 3(1): 306-325.

“COPE-Dergi Editörleri İçin Davranış Kuralları ve En İyi Uygulama İlkeleri” çerçevesinde aşağıdaki beyanlara yer verilmiştir:

Etik Kurul Belgesi: Bu çalışma için etik kurul belgesi gerekmemektedir.

Çıkar Çatışması Beyanı: Bu makalenin araştırması, yazarlığı veya yayınlanmasıyla ilgili olarak yazarın potansiyel bir çıkar çatışması yoktur.

The following statements are made in the framework of “COPE-Code of Conduct and Best Practices Guidelines for Journal Editors”:

Ethics Committee Approval: *Ethics committee approval is not required for this study.*

Declaration of Conflicting Interests: *The author has no potential conflict of interest regarding research, authorship or publication of this article.*